

УДК 811.111'04+81'367.625.41

О. В. Гирин,

кандидат філологічних наук, доцент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

oleg_hyryn@ukr.net

ЗВОРОТНІ АНАФОРИ ТА ІНТЕНСИФІКАТОРИ У СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: ГРАМАТИКАЛІЗАЦІЯ ТА ЛЕКСИКАЛІЗАЦІЯ

У статті розглянуто становлення форми зворотних анафор та інтенсифікаторів у середньоанглійській мові. Стверджено, що на початку середньоанглійського періоду прикметник *self/sylf* зазнав субстантивзації, що супроводжувалась процесом його граматикалізації. Ці процеси передували лексикалізації структури [*Pronoun personal* + *self*]. Ця лексикалізована структура витіснила особові займенники із зворотних конструкцій та морфологічно простого інтенсифікатора з інтенсифікаційних.

Ключові слова: граматикалізація, лексикалізація, зворотні займенники, зворотні анафори, зворотні інтенсифікатори.

Постановка проблеми. Проблема функціонування мовних одиниць займає важливе місце в лінгвістичних студіях, зокрема в контексті історичних змін, що призводять до реінтерпретації цих одиниць. При цьому методологічно важливо враховувати те, що дослідження мовного явища на певному синхронічному зрізі передбачає реконструювання попередніх стадій його розвитку і визначення тих змін, що зумовили його теперішній стан [1: 6].

Актуальність теми дослідження. Відсутність інтегрального підходу до дослідження англійських зворотних займенників, зокрема до їх структури, зумовлює, з одного боку, дискусії серед дослідників у різних граматичних студіях, а з іншого, – актуальність поліаспектного висвітлення питань, пов'язаних із цим розрядом займенників.

Мета статті полягає у дослідженні структурних характеристик зворотних займенників у середньоанглійській мові, зокрема процесів лексикалізації та граматикалізації, що супроводжували становлення їх структури.

Виклад основного матеріалу. Аналіз функціонування зворотних конструкцій у середньоанглійській мові засвідчує вживання у них перехідних та неперехідних дієслів. Поширеними в середньоанглійському періоді були зворотні конструкції із особовими займенниками при неперехідних дієсловах, зокрема при дієсловах руху, переміщення, зміни положення в просторі або ж, навпаки, дієсловах зі значенням спокою, буття. Варто зазначити, що кількість дієслів, які реєструємо в таких конструкціях, до кінця середньоанглійського періоду поступово зменшується, і в XV ст. лише окремі неперехідні дієслова на позначення руху або спокою вживаються з особовими займенниками. Використання останніх у таких конструкціях пояснюють необхідністю уникнення двозначності, оскільки форма зворотних анафор та інтенсифікаторів у середньоанглійському періоді співпала. Тому адресати, очевидно, сприймали конструкцію [*V_{intrns}* + *X-self*] не як зворотну, а як інтенсифікаційну [2: 162]. Таким чином, особовий займенник у зворотній функції після неперехідного дієслова унеможливив двозначність інтерпретації висловлення.

Серед дієслів, що позначають рух, найбільш уживане у зворотних конструкціях – дієслово *wenden* (прикл. 1), а серед дієслів на позначення стану спокою – *resten* (прикл. 2).

(1) *þou wende/sal þou* (Fairf: 1149-1150).
you will go.

(2) *Have I ... but rested me a little* (Cant. Tales 122: 1926).
I have had a short rest.

З перехідними дієсловами зворотні займенники та особові займенники реєструємо у дво- ([*V_{trns}* + прямий додаток]) та тричленних ([*V_{intrns}* + непряий додаток + прямий додаток]) конструкціях (*double object construction* [3: 31]). У двочленних конструкціях з перехідними дієсловами та зворотними займенниками останні виконують функцію прямого додатка. У таких реченнях зворотний займенник не втрачає свого лексичного значення; значення конструкції [*V_{trns}* + *Pronoun personal*] є сумою значень її компонентів. Паралельні зворотний та незворотний додатки в одному реченні підтверджують цей факт (прикл. 3).

(3) *If thou lovest thyself, thou lovest thy wyf* (Cant. Tales, 116: 1385).
If you love yourself – you love your wife.

У тричленних конструкціях зворотний займенник або особовий займенник у зворотній функції виступав граматикалізованим показником комодалності.

Розвиток форми зворотних інтенсифікаторів у середньоанглійському періоді відбувався швидше, ніж анафор. На це вказує зокрема те, що в той час, як у мові цього періоду широко використовувалися особові займенники у зворотній функції, складна форма інтенсифікаторів до кінця середньоанглійського

періоду майже повністю витіснила давньоанглійську просту форму. Спорадичні випадки використання інтенсифікатора *self* несуть відтінок архаїчності, оскільки використовуються переважно в молитвах та для підсилення семантики слів на позначення Бога.

- (4) *Martha .../to Oure Saviour self seide thise wordes ...* (Piers, 11.248-9).

Marha to our Saviour himself said these words....

Середньоанглійські зворотні інтенсифікатори зберігають здатність використовуватися без антецедента за умови, якщо останній відомий із контексту. Численні приклади такого вживання реєструємо у давньоанглійських літературних пам'ятках. Однак, у середньоанглійському періоді конструкції із інтенсифікатором та випущеним антецедентом у певному контексті можуть не набувати інтенсифікаційного значення. Більше того, якщо порівняти семантику паралельних речень з інтенсифікатором, але без антецедента (прикл. 5) та повного речення, але без інтенсифікатора (прикл. 6), то видається можливим говорити про додаткове смислове навантаження зворотного займенника із випущеним антецедентом, наприклад:

- (5) *Ther was also a reve, /.../and myself...* (Cant. Tales, 22: 542-544).

There was also a prefect ... and myself.

- (6) *thou woost ... /That thou and I be dampned to prisoun* (Cant. Tales, 28: 1174-1175).

You knew that you and I would be thrown to prison.

У середньоанглійській мові першими у зворотній функції перестали вживатися особові займенники третьої особи ([4: 72]). Оскільки інтенсифікатор *self* у давньоанглійському періоді почав використовуватися у словосполученнях [V_{tms} , Pronoun personal] саме поряд з особовими займенниками третьої особи, то такий перехід від особового займенника до складної зворотної структури [Pronoun personal + *self*] мав спершу завершитися саме в третій особі.

Із послабленням морфологічної відмінкової системи в середньоанглійській мові змінилося функціональне навантаження форм відмінків особових займенників у зворотній функції. Так, на відміну від мови давньоанглійського періоду, де зворотне значення експлікували форми всіх непрямих відмінків, у середньоанглійській мові використання присвійного займенника, що розвинувся із давньоанглійської форми родового відмінка особових займенників, у зворотній функції не зареєстровано.

Найбільш важливим для становлення структури середньоанглійського зворотного займенника є процес граматикалізації *self*. Граматикалізацію розуміють як паралельне послаблення значення й форми допоміжного слова і його подальшу трансформацію в елемент, позбавлений власного значення і прилаштований до головного дієслова на позначення його граматичної ролі. Перехід від слова до граматичного маркера завершує цей процес [5: 133]. Схожі явища спостерігаємо у розвитку сер.-англ. іменника *self*, оскільки він після послаблення свого лексичного значення формально приєднався до займенника. Так, від семантики давньоанглійського прикметника в середньоанглійському періоді залишився лише відтінок інтенсифікаційного значення, що есплікується виключно у постпозиції до іменника або займенника. Таким чином, *self* є маркером інтенсифікації (прикл. 7). Водночас, у мові вже існували складні зворотні інтенсифікатори (прикл. 8). Пор.:

- (7) *Til þat he-self wald it war don* (Cursor Mundi, Gött., 13857).

until he himself wants it to be done.

- (8) *And he himself þair comandour* (Cursor Mundi, Gött., 453).

and he himself their commandor.

Інтенсифікатор *self* на початку середньоанглійського періоду, функціонуючи у зворотній конструкції [V_{tms} + Pronoun Personal + *self*] набув значення зворотності. Це значення послабило інтенсифікаційну семантику *self* у придієслівних конструкціях. Таке послаблення спорадично проявляється і в приіменних інтенсифікаційних структурах. Свідченням того є випадки випущення *self* у пізніших варіантах однієї і тієї ж літературної пам'ятки.

- (9) *he seolf him wolden speken wið* (Brut, Caligula, 5466).

- (10) *he wolde ... speke him wið* (Brut, Ohto, 5466).

He (himself) wanted to speak with him.

Основним показником початку процесу граматикалізації *self* є зміни в його семантичному навантаженні. Такі семантичні зміни також спровокували субстантивацію див.-англ. прикметника *self*. Цей процес знайшов відображення на морфолого-синтаксичному рівні – він спричинив структурну неоднорідність особових форм зворотних займенників (див. [6]). Субстантивація *self* відбувалася протягом тривалого проміжку часу – з кінця давньоанглійського до середини середньоанглійського періоду. Хронологія цього процесу може бути лише приблизною, оскільки приклади ад'єктивного *self* реєструємо до кінця середньоанглійського періоду. Цей інтенсифікатор зберігає риси, притаманні давньоанглійському *self*, а саме: приіменне та придієслівне використання, можливість функціонування у пре- та постпозиції до слова, що інтенсифікується. Натомість інтенсифікатори у постпозиції до особового займенника (крім форми називного відмінка) та до присвійного вже функціонували як складова частина зворотної та інтенсифікаційної структури [Pronoun Personal + *self*].

На відміну від загальноприйнятої точки зору, згідно з якою в мові середньоанглійського періоду відбулася лише граматикалізація інтенсифікатора *self*, ми вважаємо, що цей процес був лише необхідним етапом на шляху лексикалізації власне зворотних займенників та інтенсифікаторів. Так, процес лексикалізації мовної одиниці передбачає її "універбацію" та "фосилізацію", у той час як граматикалізація – розширення семантичного та синтаксичного контекстів її використання [7: 37].

На наш погляд, точкою відліку існування зворотних займенників на *-self* в англійській мові є момент, коли раніше незалежні елементи (особовий займенник та формант *self*) почали сприйматися носіями мови як одне слово. Зміни в сприйнятті структури [Pronoun personal + *self*] носіями мови можна простежити за опосередкованими ознаками: за місцем структури в реченні, її синтаксичною функцією, семантичним наповненням тощо. Перші свідчення сприйняття структури [Pronoun personal + *self*] як одного слова можна знайти ще в давньоанглійській мові. Однак, остаточне переосмислення відбулося в середньоанглійському періоді.

Враховуючи, що лексикалізація мовної одиниці передбачає її універбацію, спільний словесний наголос та написання разом зворотних займенників вказує на граматикалізацію *self*, оскільки він тепер функціонує як афікс. З іншого боку, фонетичне та графічне злиття елементів структури [Pronoun personal + *self*] вказує на лексикалізацію зворотної анафори або інтенсифікатора.

(11) *For which that jhesu crist hymself was slayn (Cant. Tales, 83: 717).*

For which Jesus Christ himself was killed.

Таке написання спостерігаємо з XIII ст., проте навіть в літературних пам'ятках ранньосередньовісного періоду, зокрема у творах В. Шекспіра, зареєстровано спорадичні випадки окремого написання зворотних займенників. Ми розглядаємо ці випадки як навмисну авторську архаїзацію висловлення.

Фосилізація зворотного займенника передбачає, що його значення не можна вивести із суми значень його безпосередніх складників – займенника та форманта *self*. Їх окремішнє розміщення в реченні у позиції зворотної анафори або інтенсифікатора позбавляє речення семантичної цілісності (пор. **Let me do it my self – Let me do it myself*).

У лексикалізованого зворотного займенника у середньоанглійській мові розвинулися також граматичні риси, не властиві його безпосереднім складникам. Так, зворотний займенник набуває мобільності – можливості функціонувати зокрема у приєднаних фраз (PP). Це свідчить про завершеність процесу лексикалізації структури [Pronoun personal + *self*]. В усіх періодах історії англійської мови особовому займеннику властива здатність функціонувати в PP, проте прикладів постприєднаного інтенсифікатора *self* не засвідчено. У поемі "Беовульф" із трьох зафіксованих випадків поєднання [Pronoun personal + *self*] жодне не функціонує в PP. У середньоанглійському періоді реєструємо регулярні приклади використання складного зворотного займенника як конститuenta PP. В "Кентерберійських оповіданнях" Дж. Чосера [Pronoun personal + *self*] вжито у PP у 53 випадках із 218, а у "Видінні Петра-орача" В. Ленгленда – у 53 із 179.

У середньоанглійській мові відбулося розширення семантичного наповнення нового складного зворотного займенника в інтенсифікаційній функції. Окрім смислового підсилення NP інтенсифікатор набуває нових відтінків значення у складі VP – ексклюзивності та інклюзивності (прикл. 12, 13 відповідно).

(12) *Now chese yourselven, wheither that yow liketh (Cant. Tales, 88: 1227).*

Now decide yourselves/alone whether you like it.

(13) *cristes loore.../He taughte, but first he folwed it hymselfe (Cant. Tales, 22: 527-528).*

he taught Christ's learning, but first he followed it himself/too.

Додатковим свідченням лексикалізації новоствореної форми є також заміна інтенсифікатора *self* складним зворотним утворенням, що здатне підсилювати семантику NP або VP, оскільки тепер вся структура [Pronoun personal + *self*] як єдине ціле вважається інтенсифікаційною.

(14) *Pu seolf wurd al hisund (Brut, Caligula, 1594).*

(15) *Pou Pi-seolf far hol and sunde (Brut, Ohto, 1594).*

You yourself be healthy.

Варто зазначити, що лексикалізація зворотного займенника за особами та числом відбувалася в різний час. Так, лексикалізація складного зворотного займенника у третій особі однини відбулася не раніше XII ст., а в першій особі множини – не раніше другої половини XV ст., оскільки наприкінці XIV – на початку XV ст. складна форма *our(e)selve* (прикл. 16) все ще функціонувала поряд з підсиленням особовим займенником *us selve / us self* (прикл. 17).

(16) *Pacience and I .../seten bi oureselve at a side borde (Piers, 13.035-6).*

Patience and I sat alone on the side board.

(17) *if that we seyn/That we be withoute synne, we deceyve us/Selve (Cant. Tales, 237: 348-350).*

if we say that we are without sins, we deceive ourselves.

На наш погляд, форма першої особи множини зворотного займенника *our(e)selve* була створена за аналогією з формою другої особи множини, оскільки ранньосередньовісні форми є послідовністю

особового займенника в називному або об'єктному відмінках та інтенсифікатора *self*: *we selfe, us selfum*. Перші випадки вживання присвійного займенника з інтенсифікатором для позначення зворотності дії реєструємо в мові пізньосередньоанглійського періоду, коли форма другої особи множини була вже закріпленою в мові.

Висновки. На початку середньоанглійського періоду у рефлексивних конструкціях у постпозиції до перехідного дієслова міг вживатися як особовий займенник, так і зворотна структура [Pronoun Personal + *self*]. При цьому особові займенники використовувалися переважно в конструкціях з неперехідними дієсловами руху та спокою. До кінця середньоанглійського періоду кількість дієслів у таких конструкціях поступово зменшується. Таким чином, збільшується функціональне навантаження зворотної структури [Pronoun Personal + *self*].

Процес граматикалізації інтенсифікатора *self*, який відбувався упродовж середньоанглійського періоду спричинив наслідки на фонетичному, семантичному, морфолого-синтаксичному рівнях, а також супроводжувався субстантивацією інтенсифікатора *self*. Зміна частиномовної приналежності *self* спричинили неоднотипність структури зворотних займенників за особами. Граматикалізація інтенсифікатора *self* уможливила лексикалізацію структури [Pronoun personal + *self*]. Ця структура набула невласливих її конститuentам семантичних та граматичних рис і до кінця середньоанглійського періоду витіснила особові займенники при експлікації внутрішньо направленої референції. Частота вживання морфологічно простого інтенсифікатора *self* зменшилася на користь лексикалізованих складних інтенсифікаторів, структура яких співпала зі структурою зворотних займенників. Лексикалізація зворотного займенника за особами та числом відбувалася з XII по XV ст.

Перспективами подальших досліджень є аналіз функціонування особових займенників рефлексивно в сучасній англійській мові, розгляд функціонально-стилістичних особливостей використання зворотних займенників, а також діалектних особливостей структури зворотних займенників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Langacker R. W. Language and Its Structure. Some Fundamental Linguistic Concepts / R. W. Langacker. – N.Y. : Harcourt, Brace & World, Inc., 1968. – 260 p.
2. Попова О. Д. К истории английских возвратных и усилительных местоимений / О. Д. Попова // Исследования по английской филологии. Сб. IV. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1965. – С. 179–193.
3. Fisiak J. A Short Grammar of Middle English. – Part I. Graphemics, Phonemics and Morphemics / J. Fisiak. – Warszawa : Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1970. – 139 p.
4. Gelderen E. van. A History of English Reflexive Pronouns / E. van Gelderen. – Amsterdam : John Benjamins, 2000. – 227 p.
5. Meillet A. L'evolution des formes grammaticales / A. Meillet // Linguistique historique et linguistique generale. – Paris, 1951. – P. 130–48.
6. Гирин О. В. Структура зворотних займенників в англійській мові у синхронічному та діакронічному аспектах / О. В. Гирин // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – К. : Логос, 2008. – Вип. 14. – С. 91–95.
7. Haas F. The development of English each other : grammaticalization, lexicalization, or both? / F. Haas // English Language and Linguistics. – Cambridge : Cambridge University Press, 2007. – Vol. 11.1. – P. 31–50.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Langacker R. W. Language and Its Structure. Some Fundamental Linguistic Concepts / R. W. Langacker. – N.Y. : Harcourt, Brace & World, Inc., 1968. – 260 p.
2. Popova O. D. K istorii angliyskikh vozvratnykh i usilitel'nykh mestoimeniy [To the History of / O. Reflexive and Intensifying Pronouns] / D. Popova // Issledovaniya po angliyskoy filologii. Sb. IV [Researches on English Philology. Collection IV]. – L. : Izd-vo Leningradskogo universiteta, 1965. – S. 179–193.
3. Fisiak J. A Short Grammar of Middle English. – Part I. Graphemics, Phonemics and Morphemics / J. Fisiak. – Warszawa : Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1970. – 139 p.
4. Gelderen E. van. A History of English Reflexive Pronouns / E. van Gelderen. – Amsterdam : John Benjamins, 2000. – 227 p.
5. Meillet A. L'evolution des formes grammaticales / A. Meillet // Linguistique historique et linguistique generale. – Paris, 1951. – P. 130–48.
6. Hyryn O.V. Struktura zvorotnykh zaymennikov v angliys'kiy movi u synkhronichnomu ta diakhronichnomu aspektakh [The Structure of Reflexive Pronouns in English in the Synchronic and Diachronic Aspects] / O. V. Hyryn // Problemy semantyky, prahmatyky ta kohnityvnoy linhvistyky [Issues of Semantics, Pragmatics and Cognitive Linguistics]. – K. : Lohos, 2008. – Vyp. 14. – S. 91–95.
7. Haas F. The development of English each other : grammaticalization, lexicalization, or both? / F. Haas // English Language and Linguistics. – Cambridge : Cambridge University Press, 2007. – Vol. 11.1. – P. 31–50.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Chaucer G. The Canterbury tales / G. Chaucer. – Electronic Text Center, University of Virginia Library. – Режим доступу : <http://etext.lib.virginia.edu/toc/modeng/public/Cha2Can>.

2. Cursor mundi (The cursor o the world). A Northumbrian poem of the XIVth century in four versions / [ed. by R. Morris, A. Arbor] ; Michigan : University of Michigan Library, 2006. – Режим доступу : <http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?c=cme;cc=cme;view=toc;idno=AJT8128.0001.001>
3. Langland W. The Vision of Piers Plowman / W. Langland. London, New York : J.M. Dent and E.P. Dutton, 1978 – Режим доступу : <http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?c=cme;cc=cme;rgn=main;view=toc;idno=PPILan>.
4. Layamon, Brut (British Museum Ms. Cotton Caligula A.IX)/ Layamon. – London, New York : Oxford University Press, 1978. – Режим доступу : <http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?c=cme;cc=cme;view=toc;idno=LayCal>.
5. Layamon, Brut (British Museum Ms. Cotton Otho C.XIII)/ Layamon. – London, New York : Oxford University Press, 1978. – Режим доступу : <http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?c=cme;cc=cme;view=toc;idno=LayOtho>.

Матеріал надійшов до редакції 04.03. 2015 р.

Гирин О. В. Возвратные анафоры и интенсификаторы в среднеанглийском языке: грамматикализация и лексикализация.

В статье рассматривается развитие структуры возвратных местоимений в среднеанглийском языке.

Утверждается, что в начале среднеанглийского периода прилагательное self/sylf было субстантивировано. Этот процесс сопровождался его грамматикализацией. Оба процесса предшествовали лексикализации структуры [Pronoun personal + self]. Эта лексикализованная структура вытеснила личные местоимения с возвратных конструкций, а также морфологически простой интенсификатор с интенсифицирующими.

Ключевые слова: грамматикализация, лексикализация, возвратное местоимение, возвратная анафора, возвратный интенсификатор.

Hyryn O. V. Middle English Reflexive Anaphors and Intensifiers: Grammaticalization and Lexicalization.

OE sequence of a personal pronoun and the intensifying adjective self/sylf was the source of ME reflexive pronouns and intensifiers. At the turn of OE and ME periods self/sylf underwent drastic changes which began with its semantic weakening and categorial reinterpretation (substantivation). This lead to the difference in reflexive pronouns form in present-day English depending on the person (personal pronoun+self in the 1st and 2nd person and possessive pronoun+self in the 3rd one). Substantivation on the OE adj. self/sylf in ME was one of its grammaticalization markers. The latter process can be seen on the phonetic, semantic and morpho-syntactic levels in ME. Grammaticalization of self enabled and was followed by the lexicalization of the [Pronoun personal + self] construction. The lexicalized construction replaced personal pronouns in reflexive constructions and morphologically simple intensifier self in intensifying constructions. Lexicalization of the reflexive pronoun depending on the person and number of the pronoun was taking place in the central ME dialects (and later in the London dialect) in the 12th-15th centuries. ME texts of different dialects are indicative of the south-north direction of reflexive pronouns structure development and usualization. The chronological gap between these two groups of dialects concerning the development of reflexive pronouns is about 2 centuries. The texts of Northern and Eastern dialects of the turn of the 13th and 14th centuries demonstrate the features which appeared in the London dialect only in the 1st half of the 15th century. On the contrary, the texts of South-Western dialects in the 13th display the features of expressing reflexivity and reflexive intensification similar to those of the late OE period.

Key words: grammaticalization, lexicalization, reflexive pronoun, reflexive anaphor, reflexive intensifier.